

UDC: 343.611.2(045)(575.1)

JAVOBGARLIKNI YENGILLASHTIRUVCHI HOLATLARDA QASDDAN ODAM O'LDIRISH: TUSHUNCHASI, MAZMUNI VA O'ZIGA XOS JIHATLARI

Hakimov Komil Baxtiyarovich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0002-4785-3233
e-mail: k.xakimov@tsul.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada muallif javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirish: tushunchasi, mazmuni va o'ziga xos jihatlari yoritgan. Muallifning qayd etishicha, jinoyatni yengillashtiruvchi holatda sodir etilgan deb topishning belgisi sifatida JK 98-, 106-moddalarida kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holati nazarda tutilgan. Mazkur jinoyat jabrlanuvchining g'ayriqonuniy va axloqqa zid xulq-atvoriga nisbatan javob reaksiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Aynan jabrlanuvchining g'ayriqonuniy va axloqqa zid xulq-atvori "kechirimli" holat sifatida namoyon bo'ladi va jinoyatni ijtimoiy xavflilik darajasi pasayishiga sabab bo'ladi. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi shaxsning hayoti va sog'lig'iga qarshi qaratilgan jinoyatlar toifasida kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish va qasddan badanga og'ir yoki o'rtacha og'ir shikast yetkazish jinoyatlaring tutgan o'zni o'ziga xosligi qayd etilgan. Ushbu jinoyatlar yengillashtiruvchi tarkibli jinoyatlar sirasiga kirishini inobatga olib, ularning tarkibi va o'ziga xos jihatlari har tomonlama tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jinoyatlarni yengillashtiruvchi tarkibli jinoyatlar toifasiga kirishiga quyidagi ikki holat asos bo'lib xizmat qiladi: birinchidan, ushbu jinoyatlarda aybdor o'ziga xos ruhiy holatda, ya'ni kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatida harakat qiladi, ikkinchidan, jinoyat huquqi va kriminologiya nuqtayi nazaridan javobgarlikni yengillashtiruvchi holat sifatida affekt faktining mavjudligi emas, balki aybdorda affekt holatining asosli ravishda vujudga kelganligi, ya'ni uning vujudga kelishiga bosh omil bo'lib jabrlanuvchining g'ayriqonuniy harakatlari yoki axloqqa zid xulq-atvori xizmat qilishi asoslantirilgan.

Kalit so'zlar: yengillashtiruvchi holat, affekt, kuchli ruhiy hayajonlanish, ijtimoiy xavflilik darajasi, tajovuz, g'ayriqonuniy zo'rlik, og'ir haqorat, ijtimoiy xavf.

УМЫШЛЕННОЕ УБИЙСТВО ПРИ СМЯГЧАЮЩИХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ: ПОНЯТИЕ, СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ

Хакимов Комил Бахтиёрович,
самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье автор осветил понятие, содержание и специфические аспекты умышленного убийства при смягчающих обстоятельствах. Автор отмечает, что в качестве признака признания преступления, совершенного в состоянии, смягчающем вину, статьи 98 и 106 Уголовного кодекса предусматривают состояние сильного эмоционального возбуждения (аффекта). Это преступление возникает как ответ на противоправное и аморальное поведение потерпевшего. Именно противоправное и неэтичное поведение потерпевшего выступает как «оправданное» состояние и обуславливает снижение уровня

общественной опасности преступления. В статьях Уголовного кодекса Республики Узбекистан отмечается уникальность преступлений умышленного убийства и умышленного причинения тяжких или средней тяжести телесных повреждений в состоянии сильного эмоционального возбуждения в разряде преступлений против жизни и здоровья человека. Учитывая, что данные преступления входят в перечень преступлений, смягчающих ответственность, важно всесторонне проанализировать их состав и особенности. Основанием для отнесения данных преступлений к категории преступлений, имеющих смягчающее содержание, служат следующие два обстоятельства: во-первых, лицо, совершившее эти преступления, действует в определенном психическом состоянии, то есть в состоянии сильного эмоционального возбуждения (аффекта), а во-вторых, фактом аффекта как смягчающего обстоятельства с точки зрения уголовного права и криминологии является не его наличие, а то, что состояние аффекта виновного возникло обоснованно, то есть основным фактором его возникновения являются противоправные действия или неэтичное поведение потерпевшего.

Ключевые слова: смягчающее обстоятельство, аффект, сильное эмоциональное возбуждение, уровень социальной опасности, агрессия, халатность, серьезное оскорбление, общественная опасность.

INTENTIONAL HOMICIDE IN CASES OF MITIGATION: CONCEPT, CONTENT AND SPECIFIC ASPECTS

Khakimov Komil Bakhtiyorovich,
Independent Researcher of
Tashkent State University of Law

Abstract. In this article, the author has highlighted the concept, content, and specific aspects of premeditated murder in cases of mitigation. The author notes that as a sign of recognition of a crime committed in a state mitigating guilt, Article 98, 106 of the Criminal Code provides for a state of strong mental excitement (affect). This crime manifests itself as a victim's response to illegal and immoral behavior. It is the illegal and immoral behavior of the victim that manifests itself as a "forgiving" state and leads to a decrease in the degree of public danger of the crime. The article notes the specifics of the role of crimes committed by the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan in the category of crimes against the life and health of an individual in the case of severe mental arousal, premeditated murder, and intentional infliction of serious or moderate bodily injury. Given that these crimes fall under the category of crimes with mitigating circumstances, it becomes important to comprehensively analyze their composition and specific aspects. The following two cases serve as grounds for falling into the category of crimes of mitigating content: firstly, the perpetrator of these crimes acts in a specific mental state, that is, in a state of strong mental excitement (affect). Secondly, it is not the presence of the fact of affect as a mitigating circumstance from the point of view of criminal law and criminology, it may be justified that the guilty person has a justified occurrence of an affective state, that is, its occurrence is caused by illegal actions of the guilty. sacrifice or behavior contrary to morality as the main factor.

Keywords: mitigating circumstance, affect, strong mental excitement, level of social danger, aggression, negligence, severe insult, public danger.

Kirish

Shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilishni ta'minlash maqsadida jinoyat qonunchiligini liberallashtirish hamda ta-komillashtirish jinoyat-huquqiy siyosatda

ustuvor vazifalardan biri sanaladi. Bugungi kunda mamlakatimizdagi islohotlar inson qadrini yuksaltirish, inson huquq va erkinliklarini jinoyat-huquqiy vositalar orqali muhofaza qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham "...yangi turdagi jinoyatlarga qarshi kurashish jarayonlarida fuqarolarning qadr-qimmati va erkinligini himoya qilishning samaradorligini yanada oshirish, ustuvor vazifa sifatida izchil davom ettirilishi belgilandi.

Yashash (24-modda), erkinlik va shaxsiy daxlsizlik (25-modda), turar joy daxlsizligi (27-modda) huquqi va boshqa konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarni himoya qilish jinoyat-huquqiy normalar bilan amalga oshiriladi.

Xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan normalarga muvofiq O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 24-moddasida "Yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqidir. Inson hayotiga suiqasd qilish eng og'ir" ekanligi belgilab qo'yilgan. Mazkur holat mamlakatimizning asosiy qonuni bilan inson hayoti daxlsizligi mustahkamlanganligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13-moddasiga ko'ra inson, uning sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat sanaladi. Ushbu konstitutsiyaviy normaga muvofiq Jinoyat kodeksi 2-moddasida ham inson hayoti va uning boshqa daxlsiz huquqlari muhofaza qilinadigan eng muhim obyektlar qatoridan o'rin olgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi maxsus qismi normalari ushbu qoidaga muvofiq joylashtirilgan bo'lib, unga ko'ra maxsus qismning dastlabki bo'limi "Shaxsga qarshi jinoyatlar"ga bag'ishlangan. Inson hayotiga tajovuz qilish, ya'ni qasddan odam o'ldirish Jinoyat kodeksi maxsus qismining dastlabki moddasidir.

JKning 98–101-moddalarida yengillashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirish jinoyatlari bayon qilingan bo'lib, mazkur maqola doirasida aynan ushbu moddalarda nazarda tutilgan jinoyatlarni tushunishning ilmiy-nazariy va amaliy muammolari tahliliga e'tibor qaratiladi.

Material va metodlar

Javobgarlikni yengillashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirish tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari o'rganish, mazkur holatni nazarda tutuvchi qonun hujjatlari normalarini tahlil qilish. Buning uchun tahlil, tarixiy-qiyosiy uslub, abstraksiya va taqqoslash singari ilmiy bilishning usullaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

Dastlab JKning 98–101-moddalarida nazarda tutilgan jinoyatlarning yuridik tabiatiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Yengillashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirishlarning jinoiy-huquqiy xususiyatlari va kvalifikatsiya xususiyatlari muammolariga tarixiy davrlarda M.N. Gernet [1], A.A. Jijlenko [2], V.D. Nabokov [3], M.S. Tagansev [4] kabi yetakchi olimlar e'tibor qaratganlar. Ushbu masala bo'yicha ilmiy nuqtayi nazarlar sovet davridagi taniqli olimlar tomonidan ham o'rganilgan. A.A. Piontkovskiy [5], Sh.S. Rashkovskaya [6], A.N. Traynin [7], T.G. Shavgulidze [8], M.D. Shargorodskiylar [9] shular jumlasidan.

Mazkur mavzuda milliy olimlarimizdan M.H. Rustamboyev, Y.M. Karaketov, M.U. Usmonaliyev, K.R. Abdurasulova, A. Rasulev, X. Abzalova [10] va boshqalar ham mustaqillik yillarida samarali tadqiqotlar o'tkazganligini qayd etish zarur. Ushbu tadqiqotlarni asosiy yo'nalishi jinoyat qonunchiligini liberallashtirish, jinoyatlarni adolatli kvalifikatsiya qilish masalalariga qaratilgan deyishga to'liq asoslar mavjud.

Ma'lumki, ko'pchilik tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan jinoyat huquqiy ta'limotga ko'ra jinoyatning obyekti jamiyatda mavjud bo'lgan va davlat tomonidan jinoyat-huquqiy normalar bilan muhofaza qilinadigan ijtimoiy munosabat sanaladi. Unga ko'ra shaxsga qarshi jinoyatlarning obyekti sifatida insonning turli xil shaxsiy huquq va erkinliklarini muhofaza qilish jarayonida vujudga keladigan ijtimoiy munosabatlar namoyon bo'ladi [11].

JK 98–101-moddalarida nazarda tutilgan jinoyatlarning bevosita obyekti sifatida o'zga shaxsning hayotini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar namoyon bo'ladi. Ushbu inson hayotini muhofaza qiluvchi ijtimoiy munosabatlar bu turdagi jinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasini ko'rsatib beradi. Mazkur jinoyatlar birinchi navbatda shaxsni hayotdan mahrum qiladi.

Shunday qilib, amaldagi jinoyat qonunchiligi inson hayotini nafaqat biologik hodisa sifatida, balki ijtimoiy hayotning dastlabki bosh asosi va eng muhim ijtimoiy qadriyati sifatida ham muhofaza qiladi. *Jinoyat qonuni inson hayotini uning yoshi, uning jinsi va boshqa ijtimoiy belgilaridan qat'i nazar bir xilda muhofaza qiladi. Inson o'limini hech qanday narsa yoki buyum bilan qayta tiklab bo'lmaydi, bu baho inson sog'lig'iga ham taaluqli bo'lib, ushbu qadriyatlar tengsiz hisoblanadi.*

Endi bevosita yengillashtiruvchi tarkibli jinoyatlarni Jinoyat kodeksida belgilangan ketma-ketligi asosida tahliliga, ushbu sohada-gi ilmiy tadqiqotlar va ularning dinamikasiga e'tibor qaratsak.

Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirish jinoyati Jinoyat kodeksining 98-moddasida mustahkamlangan. Jinoyatni yengillashtiruvchi holatda sodir etilgan deb topishning belgisi sifatida JK 98-moddasida kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holati nazarda tutilgan. Mazkur jinoyat jabrlanuvchining g'ayriqonuniy va axloqqa zid xulq-atvoriga nisbatan javob reaksiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Aynan jabrlanuvchining g'ayriqonuniy va axloqqa zid xulq-atvori "kechirimli" holat sifatida namoyon bo'ladi va jinoyatni ijtimoiy xavflilik darajasi pasayishiga sabab bo'ladi [10]. Yu. Sharyurova ta'kidlashicha, affekt holatini oqlovchi mezonlarni aniqlashda jinoyatchini tavsiflovchi subyektiv belgilardan yoki affektni vujudga keltiruvchi obyektiv vaziyatlardan kelib chiqish mumkin [11]. Ushbu fikrdan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, affekt holatida sodir etiladigan jinoyatlarda

jabrlanuvchi tomonidan qilinadigan zo'rlik yoki og'ir haqoratni aybdorni bevosita o'ziga yoxud uni yaqin kishisiga nisbatan sodir etilishi hech qanday ahamiyat kasb etmaydi va bu uning zaruriy belgisi hisoblanmaydi. Affektning o'ziga xos belgisi uning kutilmaganda vujudga kelishi va qisqa muddatligi hamda qonunda belgilangan talablardan kelib chiqqan holda yuz berganligidir.

Ushbu jinoyatlar yengillashtiruvchi tarkibli jinoyatlar sirasiga kirishini inobatga olsak, ularning tarkibi va o'ziga xos jihatlari har tomonlama tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jinoyatni yengillashtiruvchi tarkibli jinoyatlar toifasiga kirishiga quyidagi ikki holat asos bo'lib xizmat qiladi: birinchidan, ushbu jinoyatlarda aybdor o'ziga xos ruhiy holatda, ya'ni kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatida harakat qiladi, ikkinchidan, jinoyat huquqi va kriminologiya nuqtayi nazaridan javobgarlikni yengillashtiruvchi holat sifatida affekt faktining mavjudligi emas, balki aybdorda affekt holatini asosli ravishda vujudga kelganligi, ya'ni uning vujudga kelishiga bosh omil bo'lib jabrlanuvchining g'ayriqonuniy harakatlari yoki axloqqa zid xulq-atvori xizmat qiladi [12].

Ushbu ikki holatni mavjudligi qilmishni kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatida sodir etilgan, deb hisoblashga asos bo'ladi. N. Jumaniyozovning fikricha, affekt holatida qasddan badanga og'ir yoki o'rtacha og'ir shikast yetkazgan, shuningdek, boshqa jinoyatni sodir etgan shaxs xatti-harakatining asosida "doimiy harakatlanish ehtiyoji" yotadi [13]. Lekin muallif o'z ilmiy ishida bu ehtiyoj qanday belgilarga ega ekanligi, affekt holatini vujudga keltirishdagi o'rni nimalarda namoyon bo'lishi haqida fikr yuritmagan. Uning fikricha, aybdor jinoyat sodir etayotgan paytda kuchli ruhiy hayajonlanish holatida bo'lgan yoki bo'lmaganini aynan shu belgiga ko'ra aniqlash lozim [14]. Bu fikrga qo'shilmagan holda aytish mumkinki, affekt (kuchli ruhiy hayajonlanish) holatini aniq bir belgi bilan

cheklab qo'yish ham qonun normasini amaliyotda noto'g'ri talqiniga olib kelishi mumkin. Inson psixologiyasining turli-tumanligini inobatga olganda uning ruhiy kechinmalarini kechish jarayoni belgilarini ham nisbiy olish maqsadga muvofiq.

M. Musayev olib borgan tadqiqot natijalariga ko'ra, qasddan odam o'ldirish jinoyatining 48 foizida jabrlanuvchi o'z yurish-turishi, xulqi, qarashlari bilan jinoyatchiga qarshi borganligi va shu tariqa jinoyat sodir etishga yo'l ochganligi aniqlangan [15]. S. Niyozovanning fikricha esa, odam o'ldirish jinoyatlari-ning 50 foizida jabrlanuvchi o'z yurish-turishi, xulq-atvori, qarashlari, ehtiyojlari bilan jinoyatchiga qarshi boradi va bu bilan jinoyatga yo'l ochadi. Bunda jabrlanuvchi va jinoyatchi orasidagi munosabatlarning o'ziga xosligi namoyon bo'ladi [16].

Demak, kuchli ruhiy hayajonlanish holati tashqi va ichki omillarning o'zaro harakati-ning natijasi hisoblanadi. Tashqi holatlar jinoyatga undovchi tashqi ta'sirlar majmuidan iborat bo'lsa, ichki omillarga subyektning mastligi, ruhiy kasalligi, emotsional zo'riqishi va boshqalarni kiritish mumkin [17].

Bizningcha, qilmishni yengillashtiruvchi holat sifatida e'tirof etish uchun Jinoyat kodeksi 98-moddasida qonun chiqaruvchi tomonidan belgilab qo'yilgan quyidagi holatlar isbotlanishi lozim: 1) jabrlanuvchi tomonidan zo'rlik yoki og'ir haqorat yoxud boshqa g'ayriqonuniy harakatlar sodir etilganligi va buning natijasida aybdorda kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatini vujudga kelish imkoniyatining mavjudligi; 2) aybdorda faktik jihatdan kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatini mavjudligi; 3) jabrlanuvchining g'ayriqonuniy harakatlari va aybdorda vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holati o'rtasidagi sababiy bog'lanishning mavjudligi.

Ushbu sanab o'tilgan belgilar JK 98-moddasini qonun chiqaruvchi tomonidan yengillashtiruvchi tarkibli jinoyat sifatida e'tirof etilganligini anglatadi.

O'zbekiston Jinoyat kodeksi har qanday jinoyat tarkibida kuchli ruhiy hayajonlanish holati mavjud bo'lishini, yengillashtiruvchi holat sifatida nazarda tutadi. JK 55-moddasi "d" bandiga binoan jazoni yengillashtiruvchi holatlardan biri sifatida jabrlanuvchining zo'rlik, og'ir haqorat yoki boshqacha g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida jinoyat sodir etishi belgilanganligi fikrimizni tasdiqlaydi.

Tabiiyki, JK 55-moddasi "d" bandida belgilangan kuchli ruhiy hayajonlanish holatini shartlari va vujudga kelish mexanizmi JK 98-moddasi dispozitsiyasidagi kuchli ruhiy hayajonlanish holatining belgilari bilan bir xil bo'lishi talab qilinadi.

Lekin JK 55-moddasi "d" bandi o'zida "to'satdan"lik belgisini nazarda tutmagan. Ushbu belgi qilmishni kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatida sodir etilgan deb topishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jinoyat-huquqiy belgi jabrlanuvchining kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatida jinoyat sodir etishining jinoyat qonuni bilan belgilab berilgan talabi sanaladi.

Yuqoridagilardan quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

birinchi, tadqiqotlarimiz natijasida aniqlandiki, "to'satdan" belgisi JK 55-moddasi "d" va JK 98-moddasi uchun qonun normasida turli shaklda o'rnatilgan bo'lib, uni turlicha talqin qilish mumkin. Xususan, agar qasddan odam o'ldirish jinoyati "to'satdan vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida" sodir etilsa JK 98-moddasi bilan tavsiflanadi. Agar u "to'satdan"lik belgisiga ega bo'lmagan "kuchli ruhiy hayajonlanish holatida"da sodir etilsa sud qilmishni tegishli JK Maxsus qismi moddasi bilan kvalifikatsiya qilishi va jazo tayinlashda JK 55-moddasi "d" bandiga binoan jazoni yengillashtiruvchi holat sifatida baholashi lozim, degan bir-biriga zid talqinlar vujudga keladi.

Demak, JK 98-moddasi va 55-moddasi "d" bandi mazmunidan kelib chiqib aytish

mumkinki, ushbu moddalarda nazarda tutilgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatlari turli shaklda qo'llansa-da, qonun chiqaruvchi "kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holati"ni bir xil mezonlar bilan o'lchash maqsadga muvofiq;

ikkinchi, agar "to'satdan" belgisi mavjud bo'lmagan holatda vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida jinoyat sodir etilsa uni qanday asoslarga ko'ra kvalifikatsiya qilish lozim, degan savol ham tug'ilishi tabiiy. Bizningcha, shaxs to'satdanlik belgisi mavjud bo'lmagan holatda vujudga kelgan kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirsa, JK 98-moddasi talablariga ko'ra bu qilmishni mazkur modda bilan kvalifikatsiya qila olmaymiz, bu vaziyatda esa o'z navbatida qilmish JK 97-moddasi tegishli bandi bilan kvalifikatsiya qilinadi va JK 55-moddasi "d" bandi talablariga ko'ra jazoni yengillashtiruvchi holat sifatida baholanaadi. Ushbu yechimni ham to'laqonli maqsadga muvofiq deb topa olmaymiz. Chunki, JK 98-moddasida kuchli ruhiy hayajonlanish (affekt) holatini barcha zaruriy belgilari nazarda tutilgan bo'lsa-da, unda nazarda tutilgan "to'satdan"lik zaruriy belgisiga ega bo'lmagan holatlarni qonun chiqaruvchi JK 55-moddasi "d" bandida yengillashtiruvchi holat sifatida mustahkamlab qo'ygan.

Bizningcha, bu qonun chiqaruvchi tomonidan kuchli ruhiy hayajonlanish holati tushunchasiga JK 98- va 55-moddalarida bir xil yondashilmaganligini anglatadi, chunki mazkur moddalardagi kuchli ruhiy hayajonlanish holatiga berilgan ta'riflar va uning belgilari bir-birini inkor qilib, qaysi tushunchani to'g'ri deb baholashga to'sqinlik qilmoqda.

Bu kabi jinoyat qonunidagi kollizion normalarni bartaraf qilish uchun Jinoyat kodeksi 98-moddasi va 55-moddasi "d" bandida nazarda tutilgan kuchli ruhiy hayajonlanish holati tushunchalari va uni belgilarini bir xil lashtirish lozim.

uchinchi, JK 55-moddasi "d" bandida nazarda tutilgan jazoni yengillashtiruv-

chi holat oldimizga jabrlanuvchi va aybdor harakatlari o'rtasidagi bevosita bog'lanishni baholash vazifasini qo'ymaydi. Chunki ushbu modda "d" bandida kuchli ruhiy hayajonlanish holati faqatgina jabrlanuvchining zo'rlik, og'ir haqorat yoki boshqacha g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kelishi mumkinligini mustahkamlagan.

JK 55-, 98-moddalarida affekt holati faqatgina jabrlanuvchi tomonidan qilingan zo'rlik, og'ir haqorat yoki boshqacha g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga kelishi bayon qilingan bo'lib, lekin masalaga chuqurroq yondashsak shunga amin bo'lish mumkinki, affekt holati nafaqat jabrlanuvchi tomonidan qonunda nazarda tutilgan g'ayriqonuniy harakatlar natijasida, balki jinoyat sodir etish joyida bo'lgan uchinchi shaxs tomonidan ham vujudga keltirilishi mumkin.

Yengillashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirish tarkibli jinoyatlarning yana bir shakli – onaning o'z chaqalog'ini qasddan o'ldirishi jinoyatining jinoyat-huquqiy baholash muammolari o'zining uzoq tarixiy jaryoniga ega. Ushbu jinoyat Jinoyat kodeksi-ning 99-moddasida mustahkamlangan.

I. Kantning fikricha, qonuniy nikohda bo'lmagan holda tug'ilgan chaqaloqni o'ldirgan ayolni jinoyat sodir etganlikda ayblab bo'lmaydi, chunki ushbu chaqaloq qonunda tashqari tug'ilgan hisoblanadi, demak, bu kabi chaqaloqni qonun ham muhofaza qilmasligi lozim. U jamiyat bag'riga qonunga xilof ravishda kirishga harakat qilgan ekan, jamiyat undan voz kechishi mumkin. Bu holatda qonun chiqaruvchi uni nobud qilganlik uchun jazo tayinlashga haqli emas [18].

Mazkur mavzuda o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarning ham so'nggi yillarda kengayib borayotganligini qayd etishimiz zarur. Jumladan, so'nggi yillarda ushbu mavzuda o'tkazilgan tadqiqotlar sifatida Y.M. Antonyan, M.V. Goncharova, Y.B. Kurguzkina [19], N.A. Jivodrova, A.V. Bezrukov, Y.A. Abramova [22], D.V. Kojina [21], A.S. Dubovik [22], M.Y. Milayeva [23], Safuanov F.S., Y.A. Saricheva

[24], V.V. Chervyakova [25], I.A. Pavlova [26], Y.A. Soldatova [27] va boshqalarni ko'rsatib o'tish mumkin.

Ona qotillarning ruhiy jismoniy holati ilmiy muhokamalarning asosiy predmeti bo'lib qolgan. Aqli rasolik haqidagi o'sha davrda paydo bo'lgan ilmiy qarashlar bu kabi qotil onalarning harakatlarini qisman izohlar berardi. Muhokamalarning asosiy mazmuni asosan quyidagi ikki masala yuzasidan olib borilgan [28]:

birinchidan, onaning o'z chaqalog'ini o'ldirishi jinoyati ona ruhiyatining buzilishi yoki boshqa ruhiy kasalliklari (jismoniy ruhiy faktorlar) bilan izohlash lozim;

ikkinchidan, onaning o'z chaqalog'ini o'ldirishi jinoyatini boshqa hayotiy faktorlar bilan izohlash lozim, masalan, kambag'allik, uyat, sharm, hayo, atrofdagilar yoki qarindoshlar oldidagi nikohsiz orttirilgan homila tufayli qo'rquv va boshqalar.

Ona-qotillarning jismoniy ruhiy holatining asosiy jihatlarini yoritishga qaratilgan ilmiy ishlarni R. Krafft-Ebinganing tadqiqot asarlarida ham uchratishimiz mumkin. U o'z ilmiy izlanishlarida ayolning tug'ish vaqtidagi holatini ruhiy izdan chiqish jarayoning o'tishi ko'rinishidagi ruhiy patologik o'zgarishlar, ya'ni "behushlik kasalligi" bilan izohlashga urungan. Olimning fikricha, bu holat "tug'ish vaqtidagi ayolning nafaqat somatik munosabatlariga, balki ruhiy munosabatlariga ham katta ta'sir ko'rsatadi" [29]. Zimerling ona qotilning ruhiy holatining buzilishini tug'ish jarayoni bilan bir vaqtda kechadigan chuqur va uzoq davom etmaydigan ruhiy buzilish holati sifatida ko'rsatib o'tgan [30].

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib sodir etilgan odam o'ldirish O'zbekiston Respublikasi JKda nazarda tutilgan yengillashtiruvchi holatlarda qasddan odam o'ldirish jinoyati tarkiblarning uchinchi hisoblanadi. Zaruriy mudofaa himoyachining yoki boshqa shaxslarning shaxsi va huquqlarini, jamiyat yoki davlatning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini mudofaalanuvchi yoki boshqa shaxsning ha-

yoti uchun xavfli bo'lgan zo'rlik bilan yoki bunday zo'rlikni qo'llash bevosita tahdidi bilan bog'liq ijtimoiy xavfli tajovuzlardan himoya qilishda tajovuzchiga zarar yetkazish sifatida tavsiflanadi.

Zaruriy mudofaa huquqi har kimga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (44-modda) bilan taqdim etiladi, biroq tajovuzdan o'zini himoya qilish tajovuzchining o'limiga olib kelishi mumkin. Qilmishni kvalifikatsiya qilishdagi qiyinchiliklar aynan tajovuz faktini isbotlash sohasida vujudga keladi. Tajovuz ayblanuvchining sog'lig'i uchun shunchalik xavfli bo'lganki, bu uning o'limiga olib kelishi mumkin bo'lgan hollarda muammolar paydo bo'ladi. Bunday holda sud uchun bu zaruriy mudofaa bo'lganligi yoki uning chegaralaridan chetga chiqish bo'lganligini aniqlash qiyin bo'ladi.

Bundan tashqari, qilmishlarni kvalifikatsiya qilishda tajovuz tugagan payt muhim ahamiyatga ega, chunki agar odam o'ldirish hayot va sog'liqqa tahdid tugaganidan keyin sodir etilgan bo'lsa, tajovuz qilgan shaxsning hayotidan mahrum qilishga qaratilgan harakatlar qasddan odam o'ldirish sifatida baholanadi.

O'zbekiston Respublikasi JK 100-moddasi bo'yicha odam o'ldirishni kvalifikatsiya qilishning zaruriy sharti bo'lib, qilmishni sodir etishda jinoyatchining zaruriy mudofaa yoki xayoliy mudofaa holatida bo'lishi yoki shaxs jinoyat sodir etgan shaxsni ushlashning zarur choralarini ko'rgan va ulardan chetga chiqqan bo'lishi hisoblanadi. Bunda aybdorning ongi bilan uning zaruriy mudofaa holatida yoki jinoyat sodir etgan shaxsni ushlash uchun zarur bo'lgan sharoitlarda harakat qilayotganligini qamrab olishi kerak.

Tajovuz o'z tabiatiga ko'ra qanday bo'lishi kerak? Zaruriy mudofaaning vujudga kelishi uchun shaxsning hayot uchun xavfli bo'lgan ijtimoiy xavfli oqibatlarining darhol kelib chiqishiga olib kelishi mumkin har qanday ijtimoiy xavfli, faol zo'ravon xulq-atvori (tajovuzi) asos bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, xayoliy mudofaa holatida harakat qiluvchi va real ijtimoiy xavfli tajovuz sharoitida ruxsat etilgan himoya chegarasidan chetga chiquvchi shaxs zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqqan sifatida jinoiy javobgarlikka tortiladi yoki jinoiy javobgarlikka tortilmaydi. O'zining huquqiy tabiatiga ko'ra, xayoliy mudofaani faktik xatoning bir turiga kiritish mumkin.

Xulosalar

Yuqoridagilarga asosan quyidagi xulosalarni ilgari surish mumkin:

Birinchi, Jinoyat huquqi nazariyasida qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlarning rivojlanishi muammosi murakkab hisoblanadi va o'z navbatida inson huquqlarini ta'minlash va adolatli jazo tayinlashda muhim o'rin tutadi.

Ikkinchi, O'zbekiston Respublikasi JKning 9-bobida qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniq belgilab bergan bo'lib, ushbu bob uning yetti turini nazarda tutadi: kam ahamiyatli qilmishlar, zaruriy mudofaa, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab vaqtida zarar yetkazish, oxirgi zarurat, jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish, kasb yoki xo'

jalik faoliyatiga bog'liq asosli tavakkalchilik va buyruq yoki boshqa vazifani ijro etish. Demak, ijtimoiy munosabatlarni jinoiy tajovuzlardan himoya qilish davlatning asosiy konstitutsiyaviy majburiyatlaridan biridir. Ba'zan o'ta og'ir sharoitlarda o'z xizmat vazifalarini bajaradigan huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari uchun zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, jinoyat sodir etgan shaxsni ushlab chog'ida zarar yetkazish va boshqalar kabi institutlarni to'g'ri hamda o'z vaqtida amalga oshirish muhim ahamiyatga egadir.

Uchinchi, o'ta muhim sharoitlarda davlat va jamoat manfaatlarini ta'minlash, shaxsning huquqlari, mol-mulk, o'ta muhim obyektlarni qo'riqlash, tabiiy ofat, epidemiya, jinoiy tajovuzlarga chek qo'yish hududlarida tartibni ta'minlash vazifalarini hal qilish bilan bog'liq tezkor-qidiruv xususiyatidagi vaziyatlar, jinoyat sodir etgan shaxsga zarar yetkazish va boshqalar soni sezilarli darajada ortishiga olib keladi.

Shu sababli ushbu institutlarning imkoniyatlaridan samarali foydalanish albatta turli vaziyatlarda huquqni muhofaza qilish organlarining samaradorligiga ta'sir qiladi.

REFERENCES

1. Gernet M. N., Narkotizm, prestupnost' i ugolovnyy zakon [Drug addiction, crime and criminal law]. *Narkokontrol – Drug Control*, 2011, no. 3, pp. 30–34.
2. Zhizhilenko A. A. Prestupleniya protiv lichnosti [Crimes against the person]. Moscow, 1927.
3. Nabokov V.D. Elementarnyy uchebnik Osobennoy chasti russkogo ugolovnogo prava [Elementary textbook of the Special part of Russian criminal law]. 1903.
4. Tagantsev N. Russkoye ugolovnoye pravo v 2 chastyakh [Russian Criminal Law in 2 parts]. Litres, 2022, vol. 1.
5. Piontkovskiy A.A. Pravootnosheniya v ugolovnom prave [Legal relations in criminal law]. *Rossiyskiy yezhegodnik ugolovnogo prava – Russian Yearbook of Criminal Law*, 2007, no. 1, pp. 671–682.
6. Rashkovskaya Sh.S. Sovetskoye ugolovnoye pravo [Soviet criminal law]. Frequently shared. 1972, no. 6.
7. Traynin A.N. Obshcheye ucheniye o sostave prestupleniya [General doctrine of the crime]. Gosyurizdat, 1957.
8. Shavgulidze T.G. Affekt i ugolovnaya otvetstvennost' [Affect and criminal liability]. Mesniereba, 1973.

9. Shargorodskiy M. Prestupleniya protiv zhizni i zdorov'ya [Crimes against life and health]. Justice of the USSR Publ., 1947.
10. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General part. Tashkent, Yangi asr avlodi publ., p. 184.
11. Ugolovnoye pravo [Criminal law]. Special part. Eds. N.A. Belyayeva, D.P. Vodyannikova, V.V. Orekhova. St. Petersburg, 1995, p. 86.
12. Vorob'eva A.A. Ponyatiye "affekt" v ugolovnom prave [The concept of "affect" in criminal law]. Modern Jurisprudence: Topical Issues, Achievements and Innovations, 2020, pp. 169–171.
13. Sharyurova Yu. Osnovaniya smyagcheniya otvetstvennosti za prestupleniya, sovershennyye v sostoyanii affekta [Grounds for mitigation of liability for crimes committed in the heat of passion]. *Zakon i pravo – Law and Law*, 2010, no. 8, pp. 81–84.
14. Kozachenko I.Ya., Spasennikov B.A. O kontseptsii affekta v ugolovno-pravovoy nauke [On the conception of affect in criminal law science]. *Rossiyskiy yuridicheskiy jurnal – Russian Legal Journal*, 2001, no. 2, p. 21.
15. Jumaniyozov N. Kuchli ruhiy hayajonlanish va affekt [Strong mental excitement and affect]. *Huquq va burch – Right and Duty*, 2007, no. 10-11, pp. 104–105.
16. Musayev M. Viktimologik profilaktika [Victimological prevention]. *Huquq va burch – Right and Duty*. 2011, no. 2, pp. 50–51.
17. Niyozova S. Kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o'ldirganlik uchun jinoiy javobgarlik [Criminal liability for intentional homicide in a state of intense mental excitement]. Tashkent, TSUL, 2005, p. 56.
18. Kant I. Sobraniye sochineniy [Collected Works]. Moscow, 1994, vol. 6, p. 371.
19. Antonyan Yu.M., Goncharova M.V., Kurguzkina Ye.B. Ubiystvo mater'yu novorozhdennogo rebenka: ugolovno-pravovyye i kriminologicheskiye problemy [Murder of a newborn child by a mother: criminal law and criminological problems]. *Lex Russica*, 2018, no. 3 (136), pp. 94–114.
20. Zhivodrova N.A., Bezrukov A.V., Abramova Ye.A. Problemy kvalifikatsii ubiystva mater'yu novorozhdennogo rebenka i vozmozhnyye puti resheniya [Problems of qualifying the murder of the mother of a newborn child and possible solutions]. *Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo – The Science. Society. State*, 2018, vol. 6, no. 1 (21), pp. 53–59.
21. Kozhina D.V. Ubiystvo mater'yu novorozhdennogo rebenka (st. 106 UK RF) [Murder of the mother of a newborn child (Article 106 of the Criminal Code of the Russian Federation)]. PhD thesis. Siberian Federal University, 2020.
22. Dubovik A.S. Ustanovleniye psixotravmiruyushchey situatsii pri ubiystve mater'yu novorozhdennogo rebenka [Establishment of a psychotraumatic situation when a mother kills a newborn child]. *Vestnik nauki i obrazovaniya – Bulletin of Science and Education*, 2019, no. 16 (70), pp. 41–45.
23. Milayeva M.Yu. Problemy kvalifikatsii ubiystva mater'yu novorozhdennogo rebenka (stat'ya 106 UK RF) [Problems of qualifying the murder of the mother of a newborn child (Article 106 of the Criminal Code of the Russian Federation)]. *Innovatsii. Nauka. Obrazovaniye – Innovation. Science. Education*, 2020, no. 13, pp. 224–230.
24. Safuanov F.S., Sarycheva Yu.A. Psixotravmiruyushchaya situatsiya kak priznak sostava prestupleniya po stat'e 106 UK RF (Ubiystvo mater'yu novorozhdennogo rebenka) [Psychotraumatic situation as a sign of a crime under Art. 106 of the Criminal Code of the Russian Federation (Murder of the mother of a newborn child)]. *Psikhologiya i pravo – Psychology and Law*, 2021, vol. 11, no. 2, pp. 193–207.
25. Chervyakova V.V. Ubiystvo mater'yu novorozhdennogo rebenka: ugolovno-pravovaya norma, otrazhayushchaya polovuyu prinadlezhnost' sub'yekta prestupleniya [Murder of a mother of a newborn child: a criminal law norm reflecting the gender of the subject of the crime]. *Molodoy uchenyy – Young Scientist*, 2021, no. 3, pp. 230–234.

26. Pavlova I.A. Osobennosti kvalifikatsii ubiystva mater'yu novorozhdenного rebenka [Peculiarities of qualification of murder by a mother of a newborn child]. *Nauka, texnologii, obrazovaniye: aktualnye voprosy, dostizheniya i innovatsii – Science, Technology, Education, Topical Issues, Achievements and Innovations*, 2022, pp. 113–115.

27. Soldatova Yu.A. Nekotoryye problemy kvalifikatsii ubiystva mate'ryu novorozhdenного rebenka [Some problems of qualifying the murder of the mother of a newborn child]. *Ugolovnoye pravo v evolyutsioniruyushchem obshchestve – Criminal Law in an Evolving Society*, 2022, pp. 258–260.

28. Lukichev O.V. Ugolovno-pravovaya i kriminologicheskaya kharakteristika detoubiystva [Criminal law and criminological characteristics of infanticide]. PhD thesis. St. Petersburg, 1997, 214 p.

29. Krafft-Ebing R. Sudebnaya psikhopatologiya [Forensic psychopathology]. 4th ed., revised. and additional. St. Petersburg, 1995, p. 149.

30. Shbal Ye. Ogranichennaya vmenyayemost': diskussionnye voprosy teorii i pravoprimenitel'noy praktiki [Limited sanity: debatable issues of theory and law enforcement practice]. *Ugolovnoye pravo – Criminal law*, 2002, no. 1. pp. 6–7.

31. Rustamboyev M.H. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga sharhlar [Comments on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Ilm Ziyo Publ., 2006, p. 56.

32. Rustamboyev M.H. O'zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi kursi [Course of criminal law of the Republic of Uzbekistan]. Crimes against the person. Crimes against peace and security. Tashkent, Ilm Ziyo Publ., 2011, p. 62.

33. Karaketov Y.M., Usmonaliyev M.U. Jinoyatchilikka qarshi kurashning kriminologik choralari [Criminological measures of the fight against crime]. Tashkent, Uzbekiston Publ., 1995, p. 74.

34. Abdurasulova K. Stanovleniye, razvitiye, sovremennoye sostoyaniye kriminologicheskikh ucheniy v nashey strane i zadachi sovremennoy kriminologicheskoy nauki [Formation, development, current state of criminological teachings in our country and the tasks of modern criminological science]. *Obshchestvo i innovatsii – Society and Innovation*, 2021, vol. 2, no. 5. pp. 78–90.

35. Abdurasulova K.R., Rasulev A.K. Institut ugolovnykh prostupkov: zarubezhnyy opyt i vozmozhnosti ikh primeneniya v zakonodatel'stve Respubliki Uzbekistan [Institute of criminal offenses: foreign experience and possibilities of their application in the legislation of the Republic of Uzbekistan]. *Science and World*, 2013, p. 45.

36. Abdurasulova K.R. Osoby sub'yekt prestupleniya [Special subject of the crime]. Tashkent, TSUL, 2005.

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

Правовой научно-практический журнал

Legal scientific-practical journal

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Tashkulov Akbar Djurabayevich

Toshkent davlat yuridik universiteti rektori

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y.f.d., dotsent

Mas'ul muharrir: O. Choriyev

Muharrirlar: Y. Yarmolik, F. Muhammadiyeva,
Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Jurnal 30.12.2022-yilda tipografiyaga

topshirildi. Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 21,4 b.t. Adadi: 100. Buyurtma raqami: 177.

TDYU tipografiyasida chop etildi.